

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ ЯК ВІДХИЛЕННЯ ВІД ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ

ABUSE OF RIGHTS AS A DEVIATION FROM GOOD BEHAVIOR

Тихомиров Д.О.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ*

Харченко Н.П.,

*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ*

У статті проаналізовано підходи до розуміння терміну «зловживання правом», наведені основні ознаки даного явища, при цьому визначене обґрунтування потреби розуміння зловживання правом саме як особливого виду (відхилення) у рамках правомірної поведінки особи.

Ключові слова: зловживання правом, ознаки зловживання правом, класифікація зловживання правом, протиправна поведінка, правомірна поведінка, правопорушення.

В статье анализируются подходы к пониманию термина «злоупотребление правом», приведены основные признаки этого явления, определено обоснование потребности понимания злоупотребления правом именно как особенного вида (отклонения) в рамках правомерного поведения лица.

Ключевые слова: злоупотребление правом, признаки злоупотребления правом, вид классификация злоупотребления правом, противоправное поведение, правомерное поведение, правонарушение.

The article analyzes the approaches to the understanding of the term «abuse of rights», are the main signs of this phenomenon, to determine the validity of understanding the needs of abuse of rights is as special form (branch) the lawful conduct of the person.

Key words: abuse of the right, signs of abuse of law, abuse of the right kind of classification, unlawful behavior, good behavior, offenses.

Повноцінне функціонування громадянського суспільства є вкрай необхідним для будь-якої держави. Питання правомірної поведінки як невід'ємної складової високого рівня розвитку суспільства неодноразово розглядалось науковцями в різних аспектах, при цьому дуже часто поза їх увагою залишалась межа, яка стоїть між явищами «правомірна поведінка» і «зловживання правом».

Мета роботи – дослідити поняття та види зловживання правом, визначити його співвідношення з правомірною поведінкою.

Виходячи із мети дослідження, доцільно виокремити такі завдання:

- визначити основні ознаки зловживання правом як відхилення у правомірній поведінці;
- розглянути підходи до розуміння зловживання правом;
- здійснити класифікацію зловживання правом.

Цю проблему вивчали такі видатні вчені правознавці, як В. Доманжо, М. Агарков, Г. Гаджієв, В. Грибанов, Л. Щеннікова, Т. Яценко, В. Ємельянов, С. Зайцева, А. Малиновський, Г. Онищенко, М. Хміль, О. Поротікова., Н. Дурново.

Одним з правових феноменів, що створює перешкоди до закладеного функціонування правової системи, є категорія зловживання правом [1].

Для подальшої роботи доцільно визначити поняття «правомірна поведінка» та «зловживання правом».

Правомірна поведінка – це суспільно необхідна, бажана і допустима з точки зору інтересів громадян-

ського суспільства поведінка індивідуальних чи колективних суб'єктів, яка полягає в дотриманні (виконанні, використанні) норм права, що охороняються і гарантуються державою [1].

Зловживання правом – це особливий вид правової поведінки, який полягає у використанні особами своїх прав у недозволені або не передбачені правотворцем способи, що суперечать призначенню права, внаслідок чого завдаються збитки (школа) суспільству, державі, окремій особі [2].

Існує інше трактування даного поняття, а саме зловживання правом вважається використання суб'єктивного права з порушенням меж його дії, ненормальне (марне, незвичайне, шкідливе, аморальне) здійснення права, яке виражається в недозволенних конкретних діях, що заподіюють шкоду іншій особі чи загрожують чужому праву [3]. При зловживанні правом виникає загроза і перешкода в реалізації законних прав та інтересів іншої особи, суспільства або держави.

О. Скакун наводить доречний приклад щодо зловживання правом: «...зловживанням правом є свідомі дії громадянина, якому належить будинок на праві приватної власності, спрямовані на погіршення житлових умов з метою виселення наймача. Або інший приклад: член сім'ї наймача жилого приміщення без будь-яких причин не дає згоди на обмін. Зловживаючи своїм правом, він обмежує права інших членів сім'ї». Зловживанням правом є також мнимі угоди та фіктивні шлюби, що набирають великої популярності у сьогоденні [4, с. 2].

Виділяють такі ознаки зловживання правом:

1) наявність в особи суб'єктивного права (зловживати можна тільки суб'єктивним правом);

2) діяльність особи, що спрямована нібито на реалізацію цього права, видимість легальності поведінки; відсутність порушення конкретних юридичних заборон (їх додержання) чи невиконання обов'язків (їх виконання);

3) використання недозволених засобів і способів здійснення права;

4) здійснення права всупереч його соціальному призначенню;

5) усвідомлення особою своїх дій, свідомий вихід за встановлені законом межі (наявність умислу);

6) заподіяння шкоди (збитку) інтересам суспільства чи інтересам іншої особи (окрім інтересів, що напряду охороняються законом);

7) невиразність протиправності поведінки як юридичної ознаки правопорушення;

8) нетрадиційність юридичних наслідків – відсутність юридичної відповідальності, що властива правопорушенню [4].

Виходячи з ознак зловживання правом, в теорії права часто визначають наступні його елементи:

1) зловживання правом виникає з реалізації права;

2) зловживання правом може завдати шкоду певним інтересам особи, суспільства або держави (включаючи інші держави);

3) цей акт пов'язаний з певним наміром використати суб'єктивне право і в інших цілях, окрім тих, для яких воно передбачене [5].

Категорія зловживання правом перебуває на межі морального та аморального, прямо урегульованого правом та не урегульованого (діянь, вчинених на основі принципів права, але напряду не визначених правотворцем), тому вона викликає досить велику кількість спорів щодо місця зловживання в системі класифікації правової поведінки. Одні називали зловживання видом правомірної поведінки, другі – правопорушенням, треті – самостійним видом правової поведінки, четверті – взагалі видом неправової поведінки [6].

У теорії права визначають наведені нижче основні підходи до розуміння зловживання правом [7]:

– реалізація наданих повноважень з порушенням встановлених законом меж, внаслідок чого спричиняється шкода іншим учасникам суспільних відносин;

– реалізація суб'єктивних прав у встановлених законом межах, але всупереч їх призначенню, що спричиняє шкоду іншим учасникам суспільних відносин (на думку А.С. Шабурова);

– форма здійснення права всупереч його призначенню, через яку спричиняється шкода іншим учасникам суспільних відносин. Причому така діяльність може здійснюватися як у визначених законом межах, так і з порушенням приписів правових норм (з точки зору О.О. Малиновського);

– здійснення суб'єктивного права всупереч добрій совісті, добрій моралі;

– дія чи бездіяльність, що заподіє шкоду, порушує закон (на думку Аль Шатибі). «Порушення закону, – згідно з думкою цього арабського дослідника, – проявляється у: а) намірі заподіяти шкоду дією, що, у свою чергу, вважається порушенням закону; б) припустимому намірі заподіяти шкоду; в) зневагою до суспільних інтересів». Таким чином, у рамках цієї теорії зловживання правом зближується з перевищенням права (повноважень);

– різновид неправових діянь, пов'язаних зі зловживанням правовою свободою, тобто заснована на егоїстичних намірах поведінка уповноваженого суб'єкта, що суперечить природі права, закріпленої в його нормах, або пов'язана із залученням неправових засобів для її досягнення. Але, у свою чергу, вже види та форми зловживання правом прихильники цієї точки зору відносять до видів правової поведінки, що суперечить самому трактуванню та змісту категорії зловживання правом (у працях В. Гоймана);

– діяння правомірне, яке завжди зовні спирається на суб'єктивне право і формально не суперечить об'єктивному праву, суб'єкт права діє виключно в рамках наданих йому законом можливостей, вчинює дії, які точно відповідають положенням того чи іншого нормативно-правового акту, але при цьому заподіє шкоду іншим суб'єктам права або завдає серйозну загрозу її заподіяння. Наголошуючи на особливості співвідношення термінів «зловживання правом» та «правомірна поведінка», слід наголосити на суспільній користі та бажаності як головних ознаках правомірної поведінки, в той час як зловживання правом, хоча і не суперечить букві закону, не приносить користь оточуючим або державі (М. Бару, Р. Ісмагілов, С. Зайцева);

– правомірне, проте аморальне здійснення суб'єктивного права всупереч його призначенню.

– особливий тип правопорушення, що вчинюється вповноваженою особою при здійсненні нею належного їй права, пов'язане з використанням недозволених конкретних форм в рамках дозволеного їй загального типу поведінки. (І. Покровський, М. Агарков, В. Грібанов, Н. Малєїн, В. Ємельянов, О. Поротікова, Т. Яценко).

При зловживанні правом особи не вчиняють протиправні вчинки (суб'єкт діє у «правовому полі»), не тільки не порушуючи закон, але і вчинюючи діяння, які відповідають положенням законодавства. Таким чином, обставини, що є підставою для кваліфікації дій особи як зловживання правом, не передають цим діям властивості протиправності.

Стимування зловживання правом – це боротьба не з самою поведінкою, а з конкретними проявами правової поведінки, що завдають шкоди суспільству і особі.

Протиправність поведінки як юридична ознака правопорушення при зловживанні правом явно не виражена. Тому деякі вчені не схильні кваліфікувати зловживання правом як правопорушення. Разом з тим його не можна вважати і правомірною поведінкою, оскільки остання є соціально корисною. Врешті-решт, зловживання правом – це феномен або

правової поведінки (тут критерієм оцінки є літера закону), або протиправної поведінки (тут критерієм оцінки є дух права).

Протиправність поведінки при зловживанні правом полягає в суперечності не стільки закону, скільки правам та інтересам осіб. Зловживання правом слід віднести до правової поведінки, яка може набути неправомірного характеру, стати правопорушенням, але не завжди ним стає.

У разі встановлення факту зловживання правом воно не захищається і не охороняється. Юридичні наслідки зловживання правом не традиційні: тут відсутня юридична відповідальність, характерна для правопорушення [8].

Здебільшого під зловживанням правом в науковій літературі пропонується розуміти поведінку суб'єкта, що не порушує норм права, але об'єктивно може спричинити чи спричиняє шкоду. В даному випадку можливі ситуації, за яких:

а) суб'єкт діє у рамках належного йому суб'єктивного права, але порушує загальні принципи права, моралі;

б) суб'єкт діє у рамках належного йому суб'єктивного права, але, отримуючи користь для себе, порушує чийсь інтереси (при цьому суб'єкт міг скористатися іншими, менш шкідливими засобами, і заподіяти шкоду є більшою, ніж отримана користь);

в) суб'єкт діє у рамках належного йому суб'єктивного права, але своїми діями унеможливує користування правами іншими суб'єктами [3].

Виходячи з наведеного вище, можна сказати, що категорія зловживання правом перебуває на межі морального та аморального, прямо урегульованого правом та не урегульованого (діянь, вчинених на основі принципів права, але напряду не визначених правотворцем), тому вона викликає досить велику кількість спорів щодо місця зловживання в системі класифікації правової поведінки. Тому, проаналізувавши підходи до визначення зловживання правом, доцільно привести класифікацію цього явища за наступними критеріями:

1. За правовою кваліфікацією – на:

а) правомірне (легальне) зловживання правом – не тягне за собою юридичну відповідальність, воно може бути:

– аморальним (наприклад, шлюб за розрахунком);

– недоцільним (наприклад, застосування слідчим до всіх без винятку осіб, які вчинили вперше нетяжкі злочини, запобіжного заходу у вигляді взяття під варту);

б) протиправне зловживання правом – це вид правопорушення, яке характеризується наступними ознаками, що відрізняють його від інших видів правопорушень:

– при зловживанні правом його суб'єкт реалізує надані йому права, свободи, службові повноваження, тоді як інші правопорушення є забороненими протиправними діяннями;

– при зловживанні правом право використовується як засіб («інструмент») здійснення протиправного діяння, тоді як за інших правопорушень використовуються інші засоби;

– на початковій стадії зловживання правом знаходиться в рамках закону, тоді як інші правопорушення на будь-якій стадії знаходяться поза рамками закону [1].

2. За рівнем соціальної шкоди:

– поведінка несе соціальну шкоду;

– поведінка без негативних наслідків для суспільства держави або третіх осіб.

3. За суб'єктом:

– поведінка здійснюється уповноваженою особою (державний службовець, працівник МВС, прокуратури тощо);

– поведінка здійснюється «звичайною» або неуповноваженою фізичною особою;

– поведінка здійснюється юридичною особою (включаючи державні органи, об'єднання громадян).

4. За характером суб'єктивного права:

– зловживання індивідуальним правом (наприклад, правом на написання індивідуальних скарг);

– зловживання колективним правом (наприклад, правом на мітинги, пікетування, страйки) [1].

5. За кількістю суб'єктів здійснення:

– індивідуальна;

– групова;

6. За наслідками:

– виражається в соціально шкідливій поведінці уповноваженої особи, яка спирається на належне їй суб'єктивне право;

– виражається у виході особи за межі встановленого законом обсягу суб'єктивного права, що спричиняє перекручення призначення права.

7. За галузевою ознакою:

– у сфері конституційного права («чорний піар», використовуваний у передвиборній агітації);

– у сфері сімейного права (фіктивні шлюби; зловживання батьківськими правами – заподіяння фізичної, психічної, моральної шкоди дитині);

– у сфері цивільного права (зловживання домінуючим становищем на ринку; підкуп службовців конкурентом; несумлінна реклама з метою створення умов для збуту товарів) та ін.

8. За їх субординацією у правовому регулюванні:

– зловживання матеріальними правами;

– зловживання процесуальними правами (можливе на будь-якій стадії судового провадження).

9. За суб'єктивною стороною:

– необережне – вчиняється без наміру, але об'єктивно спричиняє настання шкоди (відмова члена сім'ї наймача житлового приміщення без наміру та будь-яких причин дати згоду на його обмін);

– навмисне – вчинене з наміром нашкодити іншій особі; найбільш відомий вид зловживання правом (сфера застосування цивільного права), що полягає у здійсненні навмисних дій в галузі договірних, зобов'язальних та інших цивільно-правових відносин з наміром заподіяти іншій особі майнову шкоду (зменшення або втрата доходу потерпілим) та моральну шкоду (зазіхання на гідність, ділову репутацію тощо) [2].

Зловживання правом є багатоаспектною, складною категорією, і однозначного розуміння її суті в науковій літературі немає. Виходячи з проведеного

аналізу, бачимо, що основна кількість науковців вважають, що зловживання перебуває у рамках букви закону, при цьому може порушувати його дух. Отже, формальна ознака протиправності діяння відсутня, саме тому зловживання правом є відхиленням правомірної поведінки, яка може знаходитись на межі між правомірністю і правопорушенням. Тобто під зловживанням правом можна розуміти особливий вид правової поведінки, який виражається у діяннях по використанню особами своїх прав у недозволені або не передбачені правотворцем способи, що суперечать призначенню права, формально не порушуючи його, внаслідок чого може завдаватись шкода інтер-

есам суспільства, держави або окремої особи, при чому здебільшого юридична відповідальність за такі діяння не настає (існують винятки у рамках діянь, які порушують інтереси, що прямо охороняються законом, а отже, в даному випадку діяння будуть відноситись до одного з виду правопорушень: цивільні, сімейні, господарські тощо).

Приведена класифікація, окрім загального теоретичного значення для юриспруденції, має і практичне для правотворця, оскільки, виходячи з конкретного виду, можна визначити причини, мотиви поведінки, можливі шляхи її попередження та недопущення в подальшому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гіда Є.О. Теорія держави і права : [підручник] / [Є.О. Гіда, Є.В. Білозьоров, А.М. Завальний та ін.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1584072045035/pravo/teoriya_derzhavi_ta_prava.
2. Гіда Є.О. Теорія держави і права : [підручник] / [Є.О. Гіда, Є.В. Білозьоров, А.М. Завальний та ін.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1221060545095/pravo/pravova_povedinka_osobi.
3. Гіда Є.О. Теорія держави і права : [підручник] / [Є.О. Гіда, Є.В. Білозьоров, А.М. Завальний та ін.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://westudents.com.ua/glavy/69594-3124-sotsaln-vdhilennya-obktivno-protipravna-povednka-ta-zlovzhivannya-pravom-yak-osobliv-suspln-yavischa.html>.
4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права / О.Ф. Скакун [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1408040243165/pravo/zlovzhivannya_pravom.
5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права / О.Ф. Скакун [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vuzlib.su/beta3/html/1/11993/12180/>.
6. Вдовичен О.О. Законодавче закріплення категорії зловживання правом / О.О. Вдовичен // Адвокат. – 2009. № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/adv_2009_2_7.pdf.
7. Калюжний Р.А. Зловживання правом: сутність та шляхи протидії / Р.А. Калюжний, І.Г. Андрущенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 8. – С. 16-21.
8. Вдовичен О.О. Поняття зловживання правом / О.О. Вдовичен // Право і суспільство. – 2008. № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jurcompany.kiev.ua/en/publications-of-vdovichen-oleg/ponyattya-zlovzhivannya-pravom.html>.